

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2

Ольга БОЙКО, Олег ТУЛЯКОВ

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА У РОЗУМІННІ А. ДЖ. ТОЙНБІ

Стаття присвячена розгляду цивілізаційного розвитку людства, представленого в праці А. Дж. Тойнбі “Осягнення історії”. Показано, що саме філософсько-антропологічний підхід дає можливість зрозуміти духовні підвалини людства. Звернута увага на механізм, відповідно якому суспільство із статичного стану перейшло в динамічний рух, який А. Дж. Тойнбі назвав “Виклик-та-Відповідь”. Акцентовано увагу на пріоритеті духовного начала розвитку будь-якої культури та цивілізації. Здійснюючи дослідження історичного розвитку людства, спираючись на працю А. Дж. Тойнбі, можна зазначити, що історія це не тільки об’єктивні фактори, але й індивідуальна людська свобода вибору, “відповідь” яка усвідомлена, обґрунтована особистістю.

***Ключові слова:** культура, цивілізація, історичний розвиток, “Виклик-та-Відповідь”.*

Постановка проблеми. Взаємовплив, взаємопроникнення різних культур, цілих культурних регіонів, відносини між окремими цивілізаціями, такими як Захід і Схід, має складний і суперечливий характер, і на сьогодні виступає як цікава, актуальна тема для розгляду. Ця тема не є новою. До неї зверталися в різні періоди розвитку людства. Один з таких “сплесків” зацікавленості ідеєю цивілізації припав на наш час у зв’язку із загостренням загальної кризи та все зростаючим почуттям відповідальності світової громадськості за долю світу та майбутнє людства. Сьогодні, мабуть, як ніколи, з особливою гостротою виникає потреба у філософському усвідомленні буття, що підсилене втратою старих життєвих орієнтирів і пошуком нових.

Філософсько-антропологічні обґрунтування цивілізаційного процесу дозволяють розкрити його підвалини, сприяють самоусвідомленню української нації як європейської. Звернення до проблематики цивілізаційного процесу обумовлено також недостатньою теоретич-

ною розробкою проблем історичної антропології, пов'язаних з визначенням перспектив культурної і соціальної самореалізації людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе місце в роботі теми займають роботи тих дослідників, у яких пропонуються спроби побудови ідеально-типової моделі цивілізації. Тут слід назвати, в першу чергу, праці М. Я. Данилевського, Г. Зиммеля, О. Шпенглера, А. Дж. Тойнбі і Н. Еліаса. Вони і утворюють текстологічну базу дослідження, дозволяють визначити як можливості і функціональне призначення філософсько-антропологічних обґрунтувань цивілізаційного процесу, так і потенціал комплексної філософсько-антропологічної методології.

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених проблемі цивілізації [1; 2], цивілізаційний процес як такий майже не розглядався у вітчизняній філософській думці.

Мета даної праці – зосередження основної уваги дослідження на проблемі філософсько-антропологічного обґрунтування цивілізаційного процесу, що дозволяє застосувати інтегральні характеристики духовності для опису цілісної цивілізації, а також показати її культурний поліморфізм.

Виклад основного матеріалу. При розгляді загальної схеми цивілізаційного розвитку людства ми не можемо не зупинитися на фундаментальній філософсько-історичній праці А. Дж. Тойнбі. До цього часу його концепція, по суті, є поки що єдиним цілісним поглядом на цивілізаційну історію. Він продовжує тенденцію філософської інтерпретації історії, яку ще раніше започаткували М. Я. Данилевський та О. Шпенглер, але достатньо самобутньо, оригінально, впевнено.

Основною одиницею історії, “соціальним атомом” А. Дж. Тойнбі вважав суспільство, яке представляє собою цілісне історичне утворення. Суспільство такого типу він називає цивілізацією. Проте само поняття цивілізація в праці А. Дж. Тойнбі набуває значно глибшого, як гносеологічного, так і семантичного змісту. Навколо цього поняття Тойнбі і будує свою схему історії. Ніхто до нього ще не надавав такого глибоко змістовного, особливого значення категорії “цивілізація”. Категорії, яка в останні роки набуває все більшого гносеологічного значення та впевнено включається не тільки в дослідницький інструментарій філософів, соціологів, істориків, але і в духовний арсенал людства.

Кожна цивілізація являє собою замкнутий та незалежний від інших світ. Він є неповторним та індивідуальним. Така одиниця історії – “ціле” – містить в собі частини (Західна Європа, наприклад, містить

у собі – Англію, Францію та інші території), які є суб'єктами ідентичних “викликів” зовнішніх сил, але реагують, дають на них “відгуки” не однаково. Кожне суспільство проходить стадії генезису, росту, надлому та розпаду; виникнення та занепад універсальних держав, вселенських церков, героїчних епох; контактів між цивілізаціями у часі та просторі. Цивілізації мають хронологічний початок та територіально-просторову визначеність. Вони, у різні моменти часу, межують з іншими цивілізаціями, або у давні часи з первісними суспільствами. У більш пізніших цивілізаціях є свої попередники – “предки”, відносно яких вони виступають “дочірніми”. В момент свого формування, та і пізніше, вони сприймають вплив з боку сусідніх цивілізацій [5, с. 123].

Кожна з цивілізацій, вважав А. Дж. Тойнбі, має відносну самостійність, яка достатня для того, щоб можна було при аналізуванні ходу її історії абстрагуватися від впливу на неї з боку інших цивілізацій. Вона є головним методологічним поняттям для організації та осмислення історичної реальності. Це поняття відображає реальний факт існування певних, відносно стійких, специфічних традицій в сфері духовного життя, (мова йде, перш за все, про релігію) які формуються серед населення тих або інших, звичайно, географічно суміжних територій та зберігаються на протязі більш або менш тривалого історичного періоду. Як видно з цього визначення, в центр уваги виносяться, перш за все, духовні аспекти. Саме за те, що на перше місце ставилися питання духовні, а не економічні, А. Дж. Тойнбі (та і М. Я. Данилевського, і О. Шпенглера теж) довгий час критикували в радянський період. Це видно, наприклад, з наведеної раніше праці Ю. Н. Семенова та праць інших філософів та істориків [7, с. 50].

“Тривалість існування окремої цивілізації більша, ніж термін життя будь-якої окремої нації, – стверджує А. Дж. Тойнбі, – але в той же час менша строку, який відпущено людству в цілому” [8, с. 33]. Основними елементами в житті цивілізації є, відповідно А. Дж. Тойнбі, політика, культура та економіка. Для цивілізації, яка знаходиться в полі впливу чужої культури, культурний вплив виявляється куди більш благодатним та корисним ніж запозичання в економічному або політичному плані” [8, с. 292].

Розглядаючи поняття “цивілізація”, можна звернути увагу на те, що у А. Дж. Тойнбі дуже часто використовує синоніми-замінники – поняття “культура”, “суспільство”. Усі ці терміни у нього найчастіше вживаються для позначення просторово-часових конфігурацій, об'єднаних спільністю культурно-релігійної традиції. Аналізуючи цивілізації, Тойнбі, передусім, протиставляє їх аморфній масі первісних

суспільств, які значно чисельніші, але, на його думку, набагато менше індивідуалізовані. Він підкреслює, що цивілізації повинні відрізнитися від первісних суспільств. Так, на відміну від первісних суспільств, цивілізації, загальна кількість яких не перевищувала чотирьох десятків, охоплюють велику кількість людей та великі території, які зберігаються в продовж століть і навіть тисячоліть. Головна різниця між цивілізаціями та первісними суспільствами полягає у тому, що примітивні суспільства статичні, а цивілізації динамічні. Пояснюючи цю різницю він вказує, що важливим фактором життя будь-якого суспільства є мімесис – соціальне наслідування, завдяки якому в суспільстві розповсюджуються цінності та норми поведінки, які переймаються людьми один від одного. В первісному суспільстві мімесис направлено на відтворення та збереження образу дії пращурів, звичаїв та традицій минулого. Тому зміни тут відбуваються повільно. В цивілізаціях мімесис орієнтовано на творчих особистостей, на сприйняття новацій. І, отже, націлені вони на зміни та ріст.

Розглядаючи цивілізації, англійський дослідник вводить такі головні критерії їх оцінки, які в цілому адекватно проявили себе, “розквітлі”. По-перше, він поділяє їх на незалежні, самодостатні цивілізації (як, наприклад, єгипетська, антична тощо) та цивілізації-супутники (сателіти), які при формуванні отримали вирішальний імпульс від більш розвинутого сусіднього суспільства (японська, корейська та в’єтнамська – від китайської). По-друге, – це цивілізації ізольовані (як, скажімо, єгипетська, шумерська, егейські та індська, котрі так чи інакше взаємодіяли: перша з другою й третьою, третя з першою, четверта з другою, друга з першою та четвертою). По-третє, цивілізації поділяються на такі, що безпосередньо виходять із первісного стану, й такі, котрі формуються на ґрунті попередніх цивілізацій [5, с. 123]. Таким чином, цивілізації взаємодіють і навіть в деякій мірі переходять одна в одну, спадково пов’язуються між собою. Ця думка А. Дж. Тойнбі відрізняється від концепції О. Шпенглера і дає можливість зрозуміти та прийти до ідеї макроцивілізації.

Але, перед А. Дж. Тойнбі постало питання, яким чином, завдяки якому механізму суспільство із статичного стану перейшло в динамічний рух, генезис та розквіт цивілізації? Відкриття та опис цього механізму він вважає своїм найважливішим науковим досягненням. Крізь усе історичне дослідження А. Дж. Тойнбі проходить ідея, що в розвитку будь-якого суспільства постійно діє якийсь механізм. І цей механізм він умовно назвав “Виклик-та-Відповідь”. Відповідно такому пояснювальному принципу, першою самостійною “відповіддю”

людства на “виклик”, представлений у формі великих випробувань, став вихід людства з первісного стану та зародження цивілізації. Однак далеко не кожне первісне суспільство виявилося здібним вміло відповісти на “Виклик”, так як і не кожна “Відповідь” стала продуктивною. Відмінність великих цивілізацій від тих, що не “здійснилися”, в тому, що їх “відповідь” була не просто задовільною, а й породжувала все нові “виклики”. Це забезпечувало в цілому прогресивне розгортання історичного процесу.

Для пояснення своєї теорії А. Дж. Тойнбі використовує ілюстрації з історії. Так, на противагу існуючій думці, яку відстоювали представники географічного детермінізму, та іншим, які стверджували, що сприятливі природні та соціальні умови сприяють суспільному розвитку, автор доводить зворотне: “Дуже гарні умови, як правило, заохочують повернутися до природи, припинення всякого росту” [8, с. 100]. Так, народи, які проживали в жарких джунглях Центральної Африки, де не бракувало різноманітних дарів природи, тисячоліттями залишалися на примітивному рівні розвитку, тоді як в менш багатій природними умовами Північної Африки та Європи вже йшло швидке зростання цивілізацій. Мойсей, як повідомляє Біблія, вивів своїх одноплемінників з Єгипту, де вони “сиділи біля котлів з м’ясом та їли хліб вдосталь”, і завдяки цьому почався їх культурний підйом. “Сприятливі умови ворожі цивілізації” [8, с. 104]. Щоб суспільство вийшло зі статичного стану, воно повинно отримати стимул до змін. Таким стимулом може бути тільки різке погіршення умов його життя. Це погіршення і являє собою виклик, тобто постановку завдання, яке суспільство повинно вирішити. А рішення, яке знайшло суспільство, і є його відповіддю на виклик. Якщо відповідь знайдена вдало, то суспільство буде в змозі забезпечити собі подальший розвиток у нових умовах. Отже, дія механізму Виклику-та-Відповіді є фактором, який протистоїть силі інерції. Історія будь-якої цивілізації характеризується як послідовність актів Виклику-та-Відповіді. Кожного разу виклик спонукає суспільство до вдосконалення, а знаходження адекватної відповіді веде його до сходження на більш вищий щабель розвитку. І, навпаки, відсутність виклику означає відсутність відповіді, а це вже неодмінно означає недостатність стимулів до росту та розвитку. Більш того, нездібність суспільства знайти адекватну відповідь на зроблений йому Виклик призводить його до кризового стану і навіть ставить під загрозу його подальше існування.

У своїй праці Тойнбі проаналізував виклики, які стимулювали генезис цивілізацій. Це виклики природного середовища, соціального

середовища (“стимул удару”, “стимул тиску”, “стимул соціального обмеження”). Прикладом стимулюючої дії удару є реакція грецьких громад на вторгнення в Елладу в 480–479 до н.е. армії перського царя Ксеркса. Після одержання перемоги греками над ворогом, почався розквіт культури в Афінах та інших містах цього регіону. Безперервне, тривале тиснення з боку варварів, Оттоманської імперії, арабського світу на західну цивілізацію спонукало її до росту та розквіту життєвих сил.

Механізм “Виклик-та-Відповідь” діяв як з моменту виникнення людства, так діє і в наш час. Але, якщо в попередні епохи розвиток цивілізацій носив більш локальний характер і тому загибель окремої цивілізації у випадку неможливості дати вірну відповідь нічого не змінювало в загальній долі світової цивілізації, так як вдала відповідь сусідньої цивілізації відновляла розірвану рівновагу, то в сучасну епоху напруження досягло критичного моменту. “Виклик” робиться всьому людству, і, отже, “Відповідь” залежить теж від всього людства.

Розвиток цивілізацій, вважає А. Дж. Тойнбі, як і М. Я. Данилевський та О. Шпенглер, носить циклічний характер і має чотири стадії: генезис, ріст, надлом та розпад. Цивілізації виникають та ростуть, якщо суспільство завдяки творчій меншості знаходить та реалізує вдалі відповіді на виклики. У той же час розпадаються та гинуть, коли цього за якихось причин зробити не вдалося. Тойнбі пише: “Цивілізацію, яка знаходиться в процесі росту, можна визначити як цивілізацію, у якої культурні компоненти гармонічно поєднані в єдине ціле. Цивілізацію, яка розпадається, по цьому ж принципу можна визначити як цивілізацію, елементи культури якої розбалансовані. Розщеплення культури, таким чином, – це симптом соціальної хвороби” [8, с. 443]. Він також пояснює, що компонентами культури суспільства є економічний, політичний та власне культурний елемент.

Історія цивілізації на стадії росту складається з послідовностей Викликів-та-Відповідей, в якій кожний новий виклик отримує успішну відповідь. На відміну від цього, цивілізація, яка надломлена та руйнується постійно знаходиться перед одним і тим же викликом – тим самим викликом від якого вона надломилася. Життєздатність цивілізації визначається можливістю послідовного засвоєння життєвого середовища та розвитком духовного начала в усіх видах людської діяльності, переносом Викликів та Відповідей із зовнішнього середовища в середину суспільства. І оскільки Виклики та Відповіді на них носять різний характер, тому цивілізації стають несхожими одна на одну.

Однак А. Дж. Тойнбі, на відміну від своїх попередників, не вважає, що закон циклічності з фатальною неминучістю передбачає хід історії суспільства. “Догматично твердити слідом за О. Шпенглером, що кожному суспільству передбачено строк існування, це так безглуздо, як і вимагати, щоб кожна п’еса складалася з однакового числа актів” [8, с. 243]. Розглядаючи методологічні проблеми суспільного розвитку А. Дж. Тойнбі, як і дослідники до нього (починаючи з Платона й Аристотеля і до М. Я. Данилевського, О. Шпенглера, К. М. Леонтьєва та інших) моделював їх як окремі системи, здатні до саморозвитку, які виникають, розквітають та розпадаються. Проте А. Дж. Тойнбі намагався йти далі. Бачення історичного буття у нього не обмежувалося окремими цивілізаціями, а містило загальнолюдський вимір, пошук загальної лінії поступу людства як продукту вільної, хоча й, зрозуміло, за наявності зовнішніх обставин, реалізації творчих сил окремих осіб [5, с. 124]. А. Дж. Тойнбі вважав, що доля кожного окремого суспільства, як і людства в цілому, залежить від самих людей, вільних у своєму виборі. Він у своїй праці звертається до поняття творчості, яке у нього є визначальним в історичному русі. Саме через дію творчих особистостей і здійснюється поступ людської історії. Творчі меншини – це “авангард”, завдяки якому цивілізації існують та розвиваються. Через творчі меншини реалізується Божий задум. Так, розвиваючи ідею розвитку історії завдяки механізму Виклику-та-Відповіді, А. Дж. Тойнбі доповнює й продовжує її концепцією “Відходу-та-Повернення”. “Зростання цивілізацій – це послідовність кроків, асоціальний прогрес – це навіть не хода, а біг; і бувають моменти, коли обидві ноги відриваються від землі одночасно. Історія знає приклади, коли творча меншина вступає в новий етап Відходу-та-Повернення у відповідь на новий виклик...” [8, с. 287].

Через які ж причини відбувається історичний рух? У своїй праці А. Дж. Тойнбі дає відповідь на це питання. Він пише, що рух історії, як діалог людини і Бога, відбувається у формі Виклику-та-Відповіді. Бог кидає людині виклик через природні труднощі, суворість середовища, в якому людина живе. Сутність історичного процесу є вільна взаємодія і кінцеве співробітництво Бога й людини. “Закон і свобода в історії виявляється тотожними в тому розумінні, що людська свобода – це закон Господній, тотожній з любов’ю”. При цьому А. Дж. Тойнбі особливу увагу приділяє релігійному факту. Пріоритет духовного начала – це головна теза його концепції.

Розвиток релігії, зрештою, сама релігія виступала як засіб становлення нової цивілізації. Якщо при розпаді цивілізацій виникають ре-

лігії та церкви, в лоні яких визрівають сили, котрі перетворюють суспільство в нову цивілізаційну форму, то можна ставити питання не тільки про роль релігій в зміні цивілізацій, але й роль цивілізацій у зміні релігій. Так, перші цивілізації породили недосконалі, язичницькі форми релігії. Далі виникають цивілізації, які створюють умови для формування вищих релігій та вселенських церков – буддизму, християнства, ісламу. В сучасних цивілізаціях, як наводить приклад А. Дж. Тойнбі, зароджуються елементи нових вищих релігій – православ'я та дзен-буддизм.

Таким чином, історію людства, особливо після Другої світової війни, Тойнбі усвідомлює як єдиний процес, де особлива роль належить релігії, яка повинна стати єдиною – “релігією майбутнього”, яка синтезує усе цінне, що міститься в релігіях минулого та сьогодення. Тим самим Тойнбі повертається до ідеї історичного прогресу. Але прогрес у його розумінні міститься в розвитку духовно-релігійного в людині, в усвідомленні та реалізації божественного задуму, яке уготоване їй зверху. Духовний прогрес, пише Тойнбі, веде до “тієї благодаті, яку Господь дасть християнам, які його просять: “Та прийде Царствіє Твоє”. Молячись, вони просять не про тисячолітнє царювання всеблаженнішого земного раю, не про справедливість земного упорядкування, не про ситість та забезпеченість, а про духовний неспокій, який є єдиним внутрішнім стимулом нововведень, досягнень та взагалі усякого історичного прогресу” [8, с. 441].

Отже, А. Дж. Тойнбі долає концепцію фатальної замкнутості цивілізацій, прокладає дорогу до ідеї історичної еволюції, визначає в історії певний рух, а відтак відносну єдність історичного прогресу. Історію він сприймає як загальнолюдську з її окремими послідовними етапами. У своєму дослідженні Тойнбі керується принципами позитивізму. Дослідження опирається на природничі науки, на їх методологію. Р. Колінгвуд зазначає, що ідея локальних цивілізацій та їх ізольованість однієї від іншої базується на позитивістській концепції індивідуальності, згідно якої “індивідуальність конституюється як така лише завдяки ізольованості від всього іншого і виникнення кордону, що різко відокремлює все, що в середині, від всього, що зовні” [3, с. 156].

Гуманістичний сенс концепції А. Дж. Тойнбі полягає, на нашу думку, а з цим погоджується багато дослідників, в тому, що для нього історія є процесом, в ході якого реалізується людська гідність, творчий потенціал, духовні прагнення людини. Навіть сам автор “Осягнення історії” підкреслював перевагу художньо-інтуїтивного,

міфологічного методу соціального пізнання. Практичне значення дослідження А. Дж. Тойнбі полягає в тому, що в умовах всесвітньої спільності, глобальності основних проблем людства воно може допомогти народам різних цивілізацій подолати взаємне непорозуміння, страхи, ворожість один до одного та “побачити в локальних та часткових історіях загальне досягнення та загальний здобуток усього роду людського” [8, с. 11].

Розглядаючи історію людства, водночас пізнаєш минуле у всьому різноманітті його діахронних та синхронних проявів: суспільства, влади, традицій, взаємозв’язку подій. Поведінка як окремих особистостей, так і певних груп (“меншин”), стереотипи суспільної свідомості, поведінки, культури, історичні події, роль у них творчих меншин і інертних мас – це все історія, минуле, культура. У зв’язку з цим, можна зробити висновок: історичний розвиток відбувається завдяки тим силам, які діють у певному суспільстві як спонтанне становлення соціальних систем. Як слушно зазначає В. Л. Храмова, історія – це не потік подій, однозначно детермінованих розвитком способу виробництва, а рух, заданий імовірнісною логікою становлення суспільного буття, що містить безліч варіантів майбутнього у сьогодні [10].

Подібне розуміння суспільного розвитку можна порівняти з теорією відомого фізика І. Пригожина, який вивчав становлення в часі саморегулюючих фізико-хімічних систем. Цей метод дослідження називається синергетикою [6]. На сучасному етапі синергетичний підхід набуває великого значення і при розгляді соціальних систем. Соціальна синергетика досліджує загальні закономірності соціальної самоорганізації, тобто, взаємовідношення соціального порядку і соціального хаосу. У філософській рефлексії ця думка не нова. Вона бере початок у східних традиціях, античній філософії, теософських вченнях, де розглядалося єдність космічного хаосу і порядку.

Якщо порівняти синергетичне розуміння історії з відомими історіософськими концепціями, які можна поділити на класичні (концепція божого промислу Августина Блаженного; історичного коловороту Дж. Віко; глобального прогресу Ж. А. Кондорсе, І. Гердера, Г. Гегеля, О. Конта, К. Маркса та інших) та некласичні (концепції локальних цивілізацій М. Я. Данилевського, О. Шпенглера, А. Дж. Тойнбі, П. Сорокіна, ідея абсолютного хаосу або філософський конструктивізм кінця ХХ століття), то можна сказати, що ці теорії містять в собі основні положення й підходи щодо синергетичного розуміння історичного розвитку людства. Питання про “кінець світу”, яке чітко було сформульовано Ф. Фукуямою, хвилює людство уже тисячі років і від-

повіді були неоднозначні [9]. З одного боку, повинна існувати межа культурного розвитку людства, а з іншого – рух до цієї межі повинен бути нескінченним. Якщо людство постійно доходить до певного стану – атрактору, – точки, звідки може початися новий напрямок в розвитку людства, то суператрактор – це не що інше, як результат реалізації загальнолюдського ідеалу. Поняття “суператрактор” у філософії історії зустрічалося як розуміння “раю” (А. Данте), “Шамбала” (М. Періх) і таке інше.

Проблема соціального впорядкування, як результат накладання універсальних законів самоорганізації на соціальну еволюцію, здається тією предметною та методологічною цариною, де збігаються інтереси багатьох наук. Поширення синергетичної парадигми стало одним із потужних чинників, що забезпечують стирання між природознавством та суспільством і побудову універсальної еволюційної картини світу.

Нелінійний характер історичного часу, складність, хаотичність, циклічність історичних процесів примушує дослідників цікавитися інваріантними у часі явищами та мати змогу “скеровувати” майбутнє. Тому все більшого значення набуває трансдисциплінарний синергетичний підхід осягнення світу, який виявляє аналогії у “поведінці” елементарних частин, живого організму, соціуму, біосфери. Синергетичний підхід вирішує проблеми інтерпретації ходу історії як процесу. Він моделює протікання різних процесів у конкретних соціокультурних системах. Цей підхід є дійсно вірним саме тому, що, за словами С. Б. Кримського, і людина, і природа підкоряються загальним синергетичним закономірностям і можуть розглядатися у якості структурних компонентів єдиного процесу самоорганізації [4, с. 69].

Таким чином, відповідно доводою А. Дж. Тойнбі, світова історія – це історія “викликів”, які кидає цивілізаціям природа та соціальне середовище, і “відповідей” цивілізацій на ці виклики. Варіантів відповідей може бути чимала кількість, але обирається один. На вибір впливають різні фактори – особистість, оточуюче середовище. В точці біфуркації принципово неможливо передбачити, в який стан система перейде. Шлях може проходити в різних напрямках. А від того, який вибір система набуде, залежить переважно від малозначущих на перший погляд факторів. Випадковість, яка реалізується, відкриває перед системою нові можливості і робить весь процес її руху в певному напрямку незворотнім. Та все ж таки, можна сказати, що як і концепція А. Дж. Тойнбі, так і соціальна синергетика підкреслює процес глобалізації. Але це вже не той лінійний прогрес у розумінні еволюціоніс-

тів, прогресистів. Глобальний прогрес має нелінійний характер, відбувається через “коловорот” порядку й хаосу. Думка А. Дж. Тойнбі про те, що людство крокує до макроцивілізації є актуальною, можна сказати сучасною. І це дійсно так. Нинішній період життя кидає такі “Виклики”, на які “Відповідь” повинні давати вже не окремі цивілізації, а людство в цілому, тому що самостійно окремо взята держава, або цивілізація, з урахуванням масштабів викликів (екологічна криза, загроза ядерної війни і таке інше) дати не в змозі.

Стає очевидним той факт, що форми та ступінь зовнішньої реалізації людських сил та здібностей прямо пов’язані з унікальною соціокультурною природою окремої цивілізації з властивою їй системою релігійно-етичних і в цілому смисложиттєвих установок. Саме в такому ракурсі потрібно підходити до визначення історичної долі цивілізацій як минулого так і сьогодення. Практичне значення досліджень А. Дж. Тойнбі в умовах всесвітньої спільності, глобальності основних проблем людства, в тому, що вони можуть допомогти людям різних цивілізацій подолати взаємне непорозуміння, страхи й ворожнечу та “побачити в локальних та окремих історіях загальне досягнення та загальне надбання всього роду людського”

Відтак, можна зробити висновок, що А. Дж. Тойнбі, хоча конкретно і не вказує на це, але для розгляду та опису суспільного розвитку розроблює методологічну проблематику поліваріантно-ймовірнісного підходу до осмислення ключових моментів (точок біфуркації) минулого. Розвиток будь-якої системи характеризується чергуванням періодів стабільності, коли її еволюція може пояснюватися в категоріях більш-менш строгої причинності та нестабільності, коли перед системою відкриваються можливості вибору одного з декількох варіантів подальшого руху. Історія це не тільки об’єктивні фактори, але й індивідуальна людська свобода вибору, “відповідь” яка усвідомлена, обґрунтована особистістю після “Відходу-та-Повернення”.

Висновки. Таким чином, погляд на історію, запропонований М. Данилевським, а потім розроблений О. Шпенглером та А. Дж. Тойнбі, як на полілінійну історію людства, розщеплення її на декілька “історій”, виникнення та загибель самостійних культурних світів, які циклічно розвиваються, стало однією з центральних у гуманітарних науках ХХ століття. Ця ідея не вичерпала себе і на сьогодні, коли йде активний процес формування всесвітньої макроцивілізаційної системи. Розуміння історичного руху людства, яке розглядається в цілісності, передбачає його одночасне бачення в аспектах стадіальності, полілінійності та цивілізаційної дискретності. Кожен із цих мето-

дологічних принципів має самостійне значення та може розроблятися автономно. Але цілісна картина історичного процесу розкривається лише при умові їх поєднання у відповідності з принципом доповнення. Спрямованість культурно-історичного процесу завжди має альтернативні можливості. І яка з них стане дійсністю, до яких наслідків вона приведе, залежить від багатьох випадковостей і дій конкретних людей, які завжди мають власні цілі, хоча і можуть діяти неусвідомлено або навіть несвідомо.

Література

1. Бойко О. П. “Цивілізаційний архетип” як основа цілісності цивілізації / О. П. Бойко // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць / УАБС НБУ. – Суми : Мрія-1 ЛТД ; УАБС НБУ, 2004. – Вип. 3. – С. 80–84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4029>
2. Бойко О. П. Співвідношення цивілізації та культури в сучасній картині світу / О. П. Бойко // Сучасна картина світу : інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць / УАБС НБУ. – Суми : Мрія-1 ЛТД ; УАБС НБУ, 2002. – С. 117–121 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4022>
3. Колингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Р. Коллингвуд. – М. : Основы, 1996. – 615 с.
4. Крымский С. Б., Парахонский Б. А., Мейзерский В. М. Эпистемология культуры / С. Б. Крымский, Б. А. Парахонский, В. М. Мейзерский. – К. : Либідь, 1993. – 379 с.
5. Павленко Ю. История світової цивілізації / Ю. Павленко. – К. : Либідь, 1991. – 360 с.
6. Пригожин И. От существующего к возникшему. Время и сложность в физических науках / И. Пригожин. – М. : Знание, 1985. – 245 с.
7. Семенов Ю. Н. Социальная философия А. Тойнби : критический очерк / Ю. Н. Семенов. – М. : Наука, 1980. – 199 с.
8. Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1996. – 608 с.
9. Фукуяма Ф. Конец истории? // Философия истории. Антология. – М. : Аспект-Пресс, 1994. – С. 289–299.
10. Храмова Л. В. Целостность духовной культуры / Л. В. Храмова. – К. : Либідь, 1995. – 245 с.
Отримано 15.09.2015

Summary

Boyko Olga. Civilization development of humanity is in understanding of J. Tjynbee.

The article is sanctified to consideration of civilization development of humanity of presented in labor of A. J. Toynbee “Understanding of history”. It is shown that exactly philosophical-anthropological approach gives an opportunity to understand spiritual foundations of humanity. Displacing attention on a mechanism according to that society from the static state passed to dynamic motion, what A. J. Toynbee named “Call-and-Answer”.

Attention is accented on priority of the spiritual beginning of development of any culture and civilization. Carrying out research of historical development of humanity, leaning

on labor of A. J. Toynbee, it is possible to mark that history it not only objective factors but also individual human freedom of choice, “answer” that is realized, reasonable personality.

Keywords: culture, civilization, historical development, “Call – and Answer”.

УДК 330.342.22

Алла ЗЯКУН, Юлія ЗЯКУН

МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ США НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Розглядається інвестиційна діяльність транснаціональних корпорацій США на українському ринку. Проаналізовано динаміку прямих іноземних інвестицій з США до України, діяльність найбільших ТНК в Україні, а також перераховано основні проблеми, які стоять на шляху підвищення інвестиційної привабливості держави та представлено деякі варіанти вирішення цих проблем.

Ключові слова: транснаціональна корпорація, прямі іноземні інвестиції, міжнародна інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість України.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економічних відносин транснаціональні корпорації перетворилися на об'єкти, які активно беруть участь у всіх глобальних процесах, що відбуваються в світі. Транснаціональні корпорації, нарівні з промислово розвиненими країнами, широко проявляються в політиці, економіці, у фінансово-інвестиційній, інформаційній, науково-технічній, військовій, технологічній, екологічній сферах. Здобувши незалежність, Україна зіткнулася з проблемою прискореної інституційної перебудови економіки. Зазначені трансформації зазвичай негативно позначалися перш за все на економічному стані нашої держави. Зрозуміло, що для реструктуризації та розвитку економіки потрібні значні кошти. Внутрішніх джерел фінансування в Україні в достатній мірі не вистачає, що обумовлює необхідність стимулювання процесу іноземного інвестування, в першу чергу за рахунок залучення прямих іноземних інвестицій транснаціональних корпорацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інвестиційна діяльність транснаціональних корпорацій та їх значення у міжнародному бізнесі неодноразово розглядалася вітчизняними та зарубіжними науковцями: І. Володимиров, І. Герчиков, Ф. Губайдулін, Г. Зіменкова, Д. Лисенко, Д. Мерсеро, Дж. П. Райт, І. Фішер, Дж. Даннінг, П. Драйкер, Л. Девіс та іншими. Окремо слід відзначити статистичні дані бази UNCTAD, Державного Комітету Статистики України, Міністерства